

ΠΡΟΑΓΩΓΙΚΕΣ ΕΞΕΤΑΣΕΙΣ Β' ΤΑΞΗΣ ΕΝΙΑΙΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ
ΠΕΜΠΤΗ 7 ΙΟΥΝΙΟΥ 2001
ΕΞΕΤΑΖΟΜΕΝΟ ΜΑΘΗΜΑ ΘΕΩΡΗΤΙΚΗΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ:
ΑΡΧΕΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ ΘΕΜΑΤΩΝ

A.1 Παρμενίδης: Εκείνο που σκεφτόμαστε και εκείνο που υπάρχει είναι ένα και το

Χομπς: Κριτήριο των επιλογών του ανθρώπου είναι το ένστικτο της αυτοσυντήρησης.

Πλάτωνας: Γνωρίζω σημαίνει ξαναθυμάμαι.

Χιουμ: Δεν έχουμε καμιά απόδειξη ότι πέρα από τη σχέση διαδοχής μεταξύ δύο γεγονότων, που συνδέονται αιτιοκρατικά, υπάρχει επίσης ένας αναγκαίος δεσμός.

Ηράκλειτος: Η αρχή της δικαιοσύνης εξασφαλίζει την *παλίντονο αρμονία*.

A.2 Οι σωστές ως προς το περιεχόμενο τους προτάσεις είναι οι εξής:

- Κατά τον Δημόκριτο η διαδικασία της τμήσης ενός υλικού αντικειμένου έχει όρια.
- Κατά τον Αρίστιππο ο σκοπός της ζωής μας είναι να επιδιώκουμε με κάθε τρόπο τις ηδονές.

A.3 "σκεπτικισμός":

είναι το φιλοσοφικό ρεύμα το οποίο δεν αναγνωρίζει το προνόμιο των ανθρώπων να μπορούν να γνωρίσουν την πραγματικότητα και να γίνουν κάτοχοι της αλήθειας. Οι σκεπτικοί φιλόσοφοι ή σκεπτικιστές αμφισβήτησαν συστηματικά τη δυνατότητα των ανθρώπων να γνωρίσουν οτιδήποτε.

Σημείωση: Οι μαθητές θα μπορούσαν να κάνουν μια σύντομη αναφορά στις δύο κύριες μορφές του σκεπτικισμού στην αρχαιότητα, τον ακαδημαϊκό σκεπτικισμό και τον πυρρωνισμό.

Επίσης, θα μπορούσαν να αναφερθούν στον Ντ. Χιουμ ως κύριο εκπρόσωπο του σκεπτικισμού στη Νεότερη Φιλοσοφία.

Οι αναφορές αυτές δεν κρίνονται απαραίτητες.

"υπερβατικολογική συνείδηση"

καλείται από τον Καντ ο εσωτερικός παρατηρητής του εαυτού μας που υπερβαίνοντας διαρκώς κάθε δυνατότητα παρατήρησης στεκεται μόνιμως πίσω από τις εμπειρίες μας. Η υπερβατικολογική συνείδηση, όντας πίσω και έξω από το πλέγμα των εμπειριών μας, είναι ο κοινός παρατηρητής και εκτιμητής όλων όσων συμβαίνουν μέσα μας. Η υπερβατικολογική συνείδηση μας ως παρατηρητής του εσωτερικού κόσμου μας επιλέγει από τις αποσπασματικές και ενίοτε ετερόκλητες μεταξύ τους παραστάσεις που έχουμε σχηματίσει, μέσω των αισθήσεων μας, εκείνες που είναι κατάλληλες για να συγκροτήσει οργανωμένα

σύνολα. Έτσι, χάρη σε αυτήν μπορούμε παραστάσεις, όπως αυτές του κίτρινου χρώματος, της σκληρότητας, του παραλληλόγραμμου σχήματος κτλ., αφού τις ξεχωρίσουμε από άλλες παραστάσεις μας, όπως εκείνες του πικρού, του υγρού κτλ., να τις συνθέσουμε σε ένα ενιαίο σύνολο σχηματίζοντας έτσι το αισθητό αντικείμενο ενός κίτρινου τραπέζιου.

Οι "**καταστηματικές ηδονές**" είναι το ένα από τα δύο βασικά είδη ηδονών, κατά τον Επίκουρο, το οποίο συνάδει προς μια ήρεμη, παθητική κατάσταση του εαυτού μας. Έτσι, για παράδειγμα, στην περίπτωση που πεινάμε, η καταστηματική ηδονή θα εκδηλωθεί όταν πλέον χορτάσουμε. Τότε το πάθος και η ένταση που μας διακατείχαν όσο διάστημα ικανοποιούσαμε τρώγοντας την πείνα μας, έχουν αντικατασταθεί από την κατάσταση της ηρεμίας. Η απόλαυση ακριβώς της κατάστασης αυτής της γαλήνης, στην οποία έχουμε περιέλθει μετά την ικανοποίηση της πείνας μας, είναι η καταστηματική ηδονή. Κατά τον Επίκουρο οι καταστηματικές ηδονές είναι ποιοτικά ανώτερες από τις κατά κίνησιν ηδονές, καθώς μας φέρνουν πιο κοντά στην ευτυχία.

Η **πλάνη** στην οποία περιπίπτει κανείς, όταν προσπαθεί να συναγάγει μια πρόταση του "πρέπει", όπως η πρόταση "όλοι οι άνθρωποι πρέπει να πράττουν σύμφωνα με το ένστικτο της αυτοσυντήρησης", από μια πρόταση του "είναι", όπως η πρόταση "όλοι οι άνθρωποι έχουν το ένστικτο της αυτοσυντήρησης" ονομάζεται "φυσιοκρατική πλάνη".

A.4 Κατά τους στωικούς, όλες οι δυνατότητες στις οποίες ένα γεγονός ενδέχεται να εξελιχθεί είναι ήδη δεδομένες. Το ποια όμως από τις προκαθορισμένες δυνατότητες θα επιλέξουμε ανήκει στη δική μας δικαιοδοσία.

Γι' αυτό, προκειμένου να προβούμε στις σωστές επιλογές, θα πρέπει να έχουμε μελετήσει τη φύση, έτσι ώστε, γνωρίζοντας τις δυνατότητες των πραγμάτων και των γεγονότων, να επιλέξουμε από αυτές εκείνες που θα μας κάνουν ευτυχισμένους. Με τον τρόπο αυτό θα επιτύχουμε να ρυθμίσουμε τη συμπεριφορά μας σύμφωνα με τις επιταγές του "εν ημίν λόγου". Η συμμόρφωση μας προς τον "εν ημίν λόγο" σημαίνει την ευθυγράμμιση μας προς τον κοσμικό λόγο - του οποίου αποτελεί τμήμα - και, κατ' επέκταση, την εναρμόνιση μας προς τη φύση, η οποία διέπεται από αυτόν. Γι' αυτό, κατά τους στωικούς, το να ζει κανείς σύμφωνα με το λόγο, "το ομολογουμένως τω λόγω ζην", ισοδυναμεί με το να ζει σύμφωνα με τη φύση, "το ομολογουμένως τη φύσει ζην", που μας υπαγορεύει τι πρέπει να πράξουμε, για να γίνουμε ευτυχισμένοι.

B.1 Οι σοφιστές αμφισβητούσαν την ύπαρξη μιας αλήθειας κοινής για όλους τους ανθρώπους και υποστήριζαν ότι η γνώση είναι σχετική.

Ανάλογη όμως ήταν και η άποψη τους για το καλό και το τι πρέπει να πράττει κανείς. Είναι αδύνατον, κατ' αυτούς, να συμφωνήσουμε όλοι μας ως προς το τι πρέπει να επιδιώκουμε στη ζωή μας και το πώς οφείλουμε να συμπεριφερόμαστε. Το τι είναι καλό ή δίκαιο το καθορίζει το συμφέρον του καθενός μας. Θεωρούμε ότι πρέπει να πράττουμε ό,τι εξυπηρετεί τις προσωπικές ανάγκες μας, ό,τι βολεύει τον καθένα μας.

Πολλές φορές βέβαια τα συμφέροντα των ανθρώπων δε συμπίπτουν. Στην περίπτωση αυτή εκείνος που είναι ισχυρότερος κατορθώνει να επιβάλει τη θέληση του και να εξαναγκάσει τους άλλους να υποταχθούν σ' εκείνο που αυτός θεωρεί σωστό.

Έτσι ο κυβερνήτης μιας πολιτείας, επειδή διαθέτει ισχύ, θεσπίζει νόμους τέτοιους, που εξυπηρετούν το συμφέρον του. Αντίθετα, το γεγονός ότι οι απλοί πολίτες είναι αδύναμοι τους υποχρεώνει να τους ακολουθούν.

Η δυνατότητα επικράτησης του ισχυρότερου πάνω στον ασθενέστερο δεν είναι εφεύρημα της κοινωνίας όπου διαβιούμε, αλλά πηγάζει από την ίδια τη φύση. Εκεί, στο βασίλειο της φύσης, παρατηρούμε ότι το πιο αδύνατο ζώο γίνεται βορά του ισχυρότερου, το οποίο με τη σειρά του, αποτελεί λεία κάποιου άλλου, ακόμη ισχυρότερου ζώου κ.ο.κ. Η ίδια αρχή, που επικρατεί στη φύση, ισχύει και μεταξύ των ανθρώπων. Δίκαιο και σωστό είναι το συμφέρον του ισχυρότερου.

Οι νόμοι, σύμφωνα με τους οποίους ρυθμίζεται η ηθική συμπεριφορά των ανθρώπων, διαφέρουν από κοινωνία σε κοινωνία και από εποχή σε εποχή. Δε θα ήταν δυνατό να συμβαίνει το αντίθετο, αφού οι ανάγκες και τα συμφέροντα εκείνων που έχουν τη δύναμη να επιβάλλουν στους άλλους τη θέληση τους δεν ταυτίζονται.

Η ποικιλία των αναγκών και των συμφερόντων των ανθρώπων έχει ως αποτέλεσμα τη διάσπαση του ηθικού τρόπου συμπεριφοράς σε διάφορες μορφές. Δεν υπάρχει ένας ενιαίος κώδικας ηθικής συμπεριφοράς, κοινός για όλους τους ανθρώπους. Απεναντίας, οι αξίες, σύμφωνα με τις οποίες οι άνθρωποι ρυθμίζουν τον ηθικό τρόπο διαβίωσης τους, διαφέρουν μεταξύ τους ανάλογα με τις συνθήκες που επικρατούν στις διάφορες κοινωνίες. Το τι είναι ηθικά σωστό και το πώς πρέπει να ρυθμίζουμε την ηθική συμπεριφορά του δεν είναι το ίδιο για όλους τους ανθρώπους. Έτσι, οι σοφιστές θεωρούν ανέφικτη τη δημιουργία μιας παγκόσμιας κοινότητας ανθρώπων όπου θα ισχύουν οι ίδιες ηθικές αρχές.

Την άποψη αυτή αμφισβήτησε ο Σωκράτης. Κατ' αυτόν, είναι δυνατόν οι άνθρωποι να οδηγηθούν στη θεσπίση ενός κοινού σε όλους ηθικού τρόπου διαβίωσης.

Όπως στην περίπτωση των σοφιστών, έτσι και οι απόψεις του Σωκράτη για την ηθική συμπεριφορά του ανθρώπου είναι προέκταση της θεωρίας του για τη γνώση. Ουσιαστικά, γι' αυτόν, η αρετή είναι γνώση. Είμαστε σε θέση να επιτελέσουμε το καλό, εφόσον ξέρουμε τι είναι καλό.

Αν κάποιος κάνει το κακό, το κάνει επειδή δε γνωρίζει ότι εκείνο που κάνει είναι κακό. Η άγνοια μας είναι, σε κάθε περίπτωση, η αιτία του κακού. Το γεγονός, για παράδειγμα, ότι ένας νεαρός αποφασίζει κάποια στιγμή να εμπλακεί στα ναρκωτικά οφείλεται στην άγνοια του. Αν ήξερε πράγματι τις ολέθριες συνέπειες της επιλογής του αυτής, δε θα ήθελε να είχε δοκιμάσει ποτέ τη ναρκωτική ουσία. Ουδείς, λέει ο Σωκράτης, κάνει το κακό με τη θέληση του. Η άγνοια του τον παρασύρει στο κακό και όχι η διάθεση του να το πράξει. Ό,τι απαιτείται λοιπόν, προκειμένου να βγει κανείς έξω από την ηθική φαυλότητα, είναι να ενημερωθεί γι' αυτήν.

Επειδή ο Σωκράτης, σε αντίθεση προς τους σοφιστές, θεωρούσε ότι υπάρχει αλήθεια και ότι μπορούν οι άνθρωποι να τη γνωρίσουν, πίστευε ότι είναι σε θέση

επίσης να καταστούν ηθικά ενάρετοι. Το γεγονός δε ότι η δυνατότητα της γνώσης της αλήθειας δεν περιορίζεται σε μια κατηγορία ανθρώπων, αλλά επεκτείνεται σε όλους τους ανθρώπους, του δημιουργήσε την πεποίθηση ότι όλοι είναι σε θέση να ανακαλύψουν τι είναι ηθικά σωστό και να το πράξουν, και τι είναι ηθικά επιλήψιμο και να το αποφύγουν, αρκεί να ακολουθήσουν τη σωστή μέθοδο που αυτός υπέδειξε. Ο Σωκράτης πίστευε ότι είναι δυνατό να διαμορφωθεί ένας κώδικας ηθικής συμπεριφοράς κοινός για όλους τους ανθρώπους. Αφού, λέει ο Σωκράτης, η αλήθεια είναι μια και μπορούν όλοι οι άνθρωποι να τη γνωρίσουν, τότε όλοι, καθόσον η αρετή ταυτίζεται με τη γνώση και την αλήθεια, μπορούν να συμφωνήσουν για τους ηθικούς κανόνες που θα πρέπει να διέπουν τη ζωή τους.

Η απάντηση στο συγκεκριμένο ερώτημα αναπτύσσεται στις σελίδες 74, 75 και 76 του σχολικού εγχειριδίου, στο κεφάλαιο "Οι Σοφιστές" και "Ο Σωκράτης" (έως τη σελίδα 76: "... μπορούν να συμφωνήσουν για τους ηθικούς κανόνες που θα πρέπει να διέπουν τη ζωή τους").

- B.2** Οι βασικές θέσεις του Ντεκάρτ, που απορρέουν από το συγκεκριμένο απόσπασμα, είναι εκείνες της ριζικής διάκρισης του σώματος από την ψυχή (αυτή η θέση αναλύεται στη σελίδα 38 του σχολικού βιβλίου, στο κεφάλαιο "Σώμα και Ψυχή") και της μεθοδολογικής αμφιβολίας που οδηγεί τελικά στη βεβαιότητα για την ύπαρξη του εαυτού μας. Ο Ντεκάρτ χρησιμοποίησε το σκεπτικισμό, στην πιο ακραία μάλιστα μορφή του, όπως φαίνεται ξεκάθαρα από την αρχή του αποσπάσματος, για να καταλήξει σταδιακά στη βεβαιότητα για την ύπαρξη του εαυτού του, του θεού και του εξωτερικού κόσμου. (Οι μαθητές θα έπρεπε, εκτός από το κεφάλαιο "Σώμα και Ψυχή", να βασιστούν και στο κεφάλαιο "Σκέπτομαι άρα υπάρχω", στη σελίδα 39 του σχολικού βιβλίου).

Στη συνέχεια παρατίθενται τα δύο κεφάλαια από το σχολικό βιβλίο:

Σώμα και ψυχή

Κατά τον Ντεκάρτ, το σώμα και η ψυχή του ανθρώπου είναι δύο ριζικώς διαφορετικές μεταξύ τους οντότητες. Τη διάκριση αυτή την καταλαβαίνουμε, όταν σκεφτούμε ότι δεν μπορούμε να περιγράψουμε την ψυχή και το σώμα με τον ίδιο τρόπο. Για παράδειγμα, ενώ δικαιολογούμε να πούμε ότι κάποιος άνθρωπος έχει φαρδύτερο σώμα από το σώμα κάποιου άλλου ή να ρωτήσουμε για το χρώμα που έχει το δέρμα του, δεν έχει νόημα να πούμε ότι η ψυχή ενός ανθρώπου είναι φαρδύτερη από την ψυχή κάποιου άλλου ή να ρωτήσουμε τι χρώμα έχει η ψυχή του.

Έχοντας προβεί στη διάκριση μεταξύ σώματος και ψυχής, ο Ντεκάρτ επιχειρεί να προσδιορίσει τις θεμελιώδεις ιδιότητες που χαρακτηρίζουν τις δύο αυτές οντότητες του ανθρώπου.

Η ιδιότητα, κατά τον Ντεκάρτ, που υποχρεωτικά έχει ένα υλικό αντικείμενο είναι η έκταση. Ένα κομμάτι από κερί κηρήθρας, λόγω χάρη, έχει γεύση μελιού, κίτρινο χρώμα, άρωμα πεύκου, θυμαριού ή κάποιων άλλων φυτών, είναι σκληρό και ψυχρό, αν το κτυπήσει κανείς, αναδίνει έναν ήχο κτλ. Όλες αυτές οι ιδιότητες

μπορούν να αλλάξουν ή και να εξαλειφθούν χωρίς το κομμάτι αυτό από κερί να πάψει να υφίσταται ως υλικό αντικείμενο. Εκείνο που είναι αδύνατο να φανταστούμε είναι το κομμάτι αυτό από κερί να μην έχει κάποια έκταση. Η έκταση, λέει ο Ντεκάρτ, αποτελεί το ουσιαστικό συστατικό κάθε υλικού αντικειμένου και, συνεπώς, του σώματος μας επίσης.

Η ψυχή μας αντίθετα, όπως και κάθε γεγονός που εκδηλώνεται μέσα της, παρατηρεί ο Ντεκάρτ, δεν έχει έκταση. Είναι ανοησία, κυριολεκτώντας, να πει κανείς, παραδείγματος χάρη, ότι η πρόθεση του να μείνει σιωπηλός καταλαμβάνει μεγαλύτερη έκταση από την επιθυμία του να φωνάξει.

Εκείνο που χαρακτηρίζει κάθε γεγονός που εκδηλώνεται στην ψυχή μας είναι η συνείδηση - ή άμεση συνείδηση - που έχουμε γι αυτό. Όταν, για παράδειγμα, έχω το αίσθημα του πόνου, συνειδητοποιώ την ύπαρξη του κατά τρόπο άμεσο, έτσι ώστε να μη μου παρέχεται κανένα περιθώριο να προβληματιστώ αν υπάρχει ή όχι. Το να ισχυριστεί κανείς "δεν ξέρω αν πονώ ή δεν πονώ" είναι μια φράση που στερείται νοήματος: αν πονάει, έχει συνείδηση του πόνου του, και, αν δεν πονάει, δε νιώθει πόνο.

Σκέπτομαι άρα υπάρχω

Στηριγμένος στην αμεσότητα της συνείδησης μας για τα γεγονότα που εκδηλώνονται στην ψυχή μας, ο Ντεκάρτ συμπέρανε ότι από τις δύο οντότητες, το σώμα και την ψυχή μας, είμαστε πιο κοντά στην ψυχή μας. Ουσιαστικά, κατά τον Ντεκάρτ, ο εαυτός μας ταυτίζεται με την ψυχή μας. Και αυτό γιατί, ενώ μπορούμε να φανταστούμε τον εαυτό μας ανεξάρτητα από κάποιο τμήμα του σώματος μας ή και από ολόκληρο το σώμα μας, δεν μπορούμε να ισχυριστούμε το ίδιο σε σχέση προς την ψυχή μας. Μπορώ, ας πούμε, να αμφιβάλλω ότι το χέρι που απλώνω αυτή τη στιγμή μπροστά μου είναι το δικό μου χέρι, μπορώ να αμφιβάλλω ότι κάτω από το δέρμα μου υπάρχουν οι φλέβες μου, όπου κυλάει το αίμα μου, μπορώ να αμφιβάλλω για ολόκληρο το σώμα μου, ότι πράγματι τώρα κάθομαι μπροστά στη φωτιά και δεν νειραύομαι φορώντας τη ρόμπα μου. Μπορώ να αμφιβάλλω για οτιδήποτε σχετίζεται με το σώμα μου. Εκείνο για το οποίο όμως δεν μπορώ να αμφιβάλλω είναι ότι, όταν αμφιβάλλω, αμφιβάλλω, ότι τη στιγμή που εκδηλώνεται μέσα μου το ψυχικό γεγονός της αμφιβολίας μου έχω άμεση συνείδηση της αμφιβολίας μου.

Η βεβαιότητα μου αυτή για την αμφιβολία μου εξασφαλίζει σε μένα τη βεβαιότητα μου ότι υπάρχω. Γιατί πώς θα μπορούσα να αμφιβάλλω, αν δεν υπήρχα; Σκέπτομαι (που στην περίπτωση αυτή σημαίνει "αμφιβάλλω"), άρα υπάρχω (cogito ergo sum). Ο Ντεκάρτ λοιπόν, χρησιμοποιώντας το όπλο της αμφιβολίας, που οι θιασώτες του σκεπτικισμού μεταχειρίστηκαν πριν από αυτόν, για να απορρίψουν τη γνώση και την αλήθεια, κατόρθωσε να διατυπώσει ένα ισχυρό επιχείρημα, με το οποίο, πλήττοντας καίρια το σκεπτικισμό, εξασφάλισε μια αναμφισβήτητη αλήθεια: τη βεβαιότητα μας για την ύπαρξη μας. Απέμενε βέβαια σ' αυτόν να καταρρίψει τις αμφιβολίες των απολογητών του σκεπτικισμού για την ύπαρξη των άλλων δύο πεδίων της πραγματικότητας: του Θεού και του εξωτερικού κόσμου.